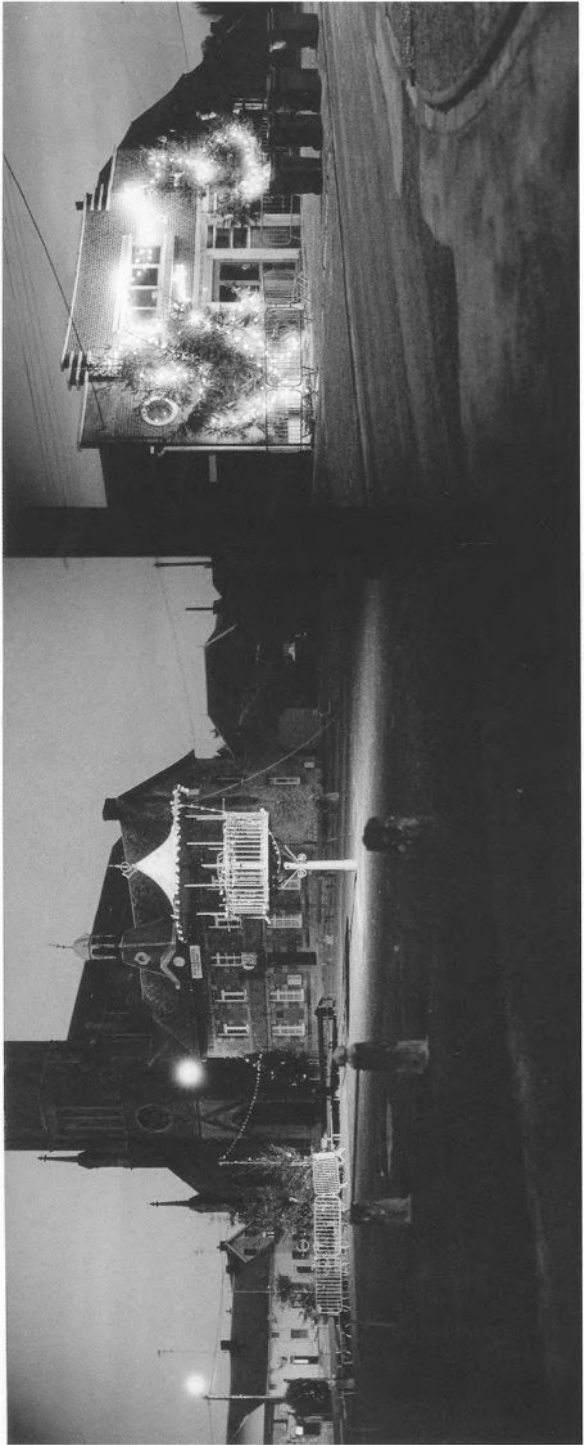
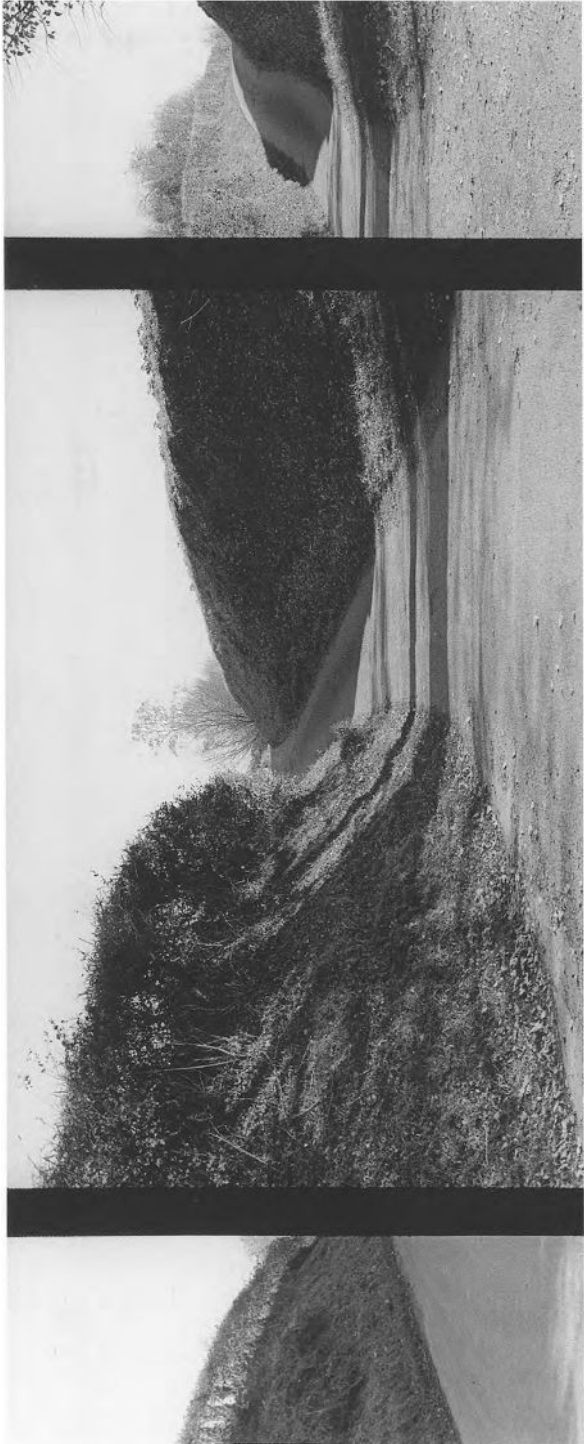
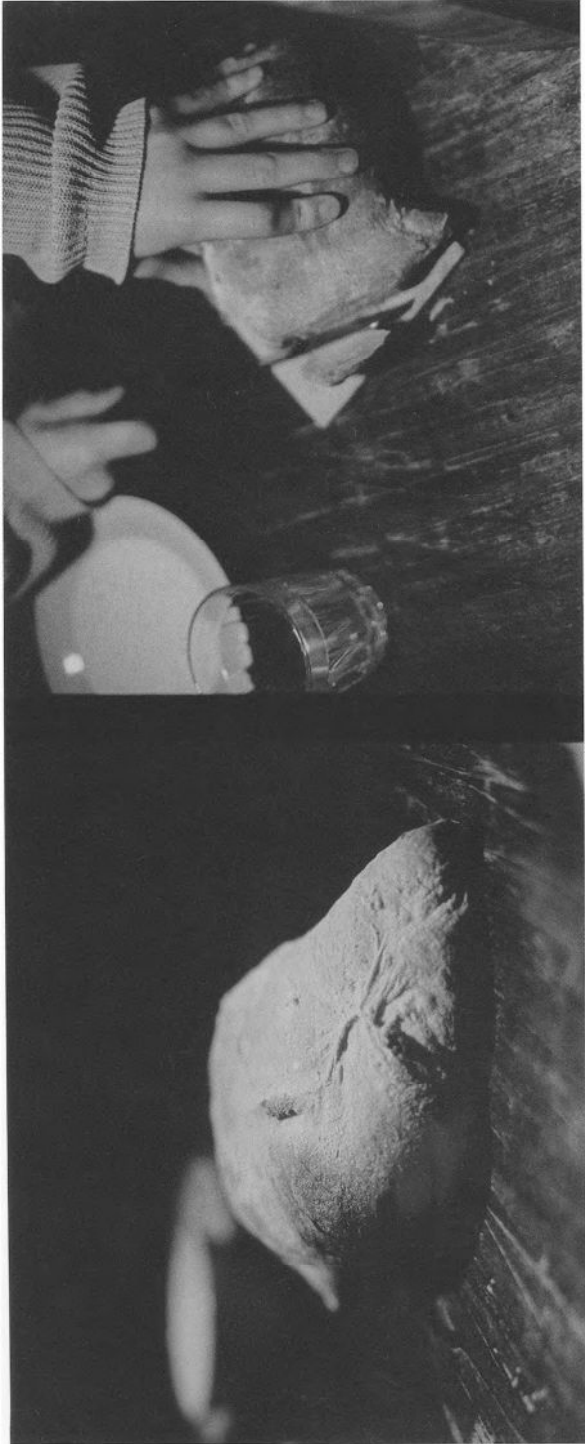

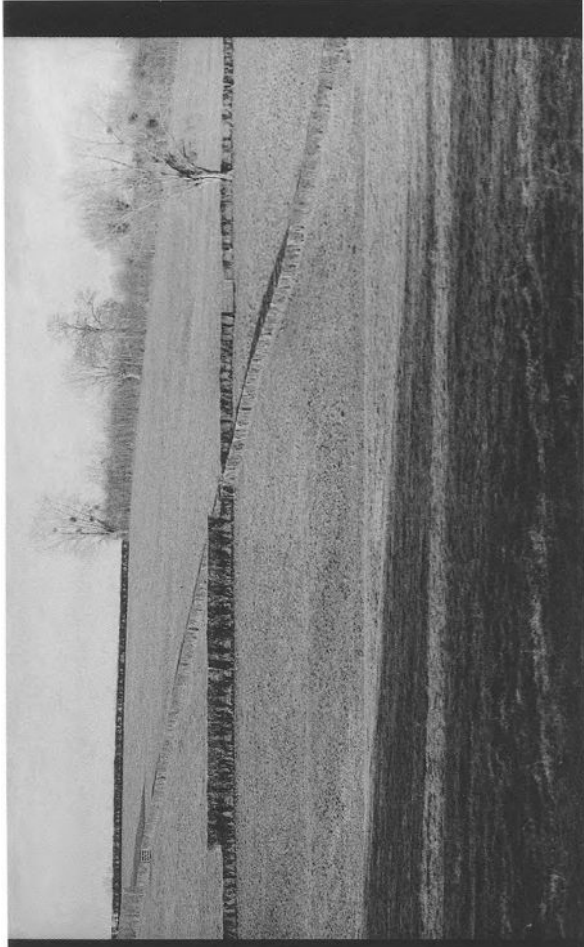
L'AVESNOIS Een beeldessay
L'AVESNOIS Carnet d'images

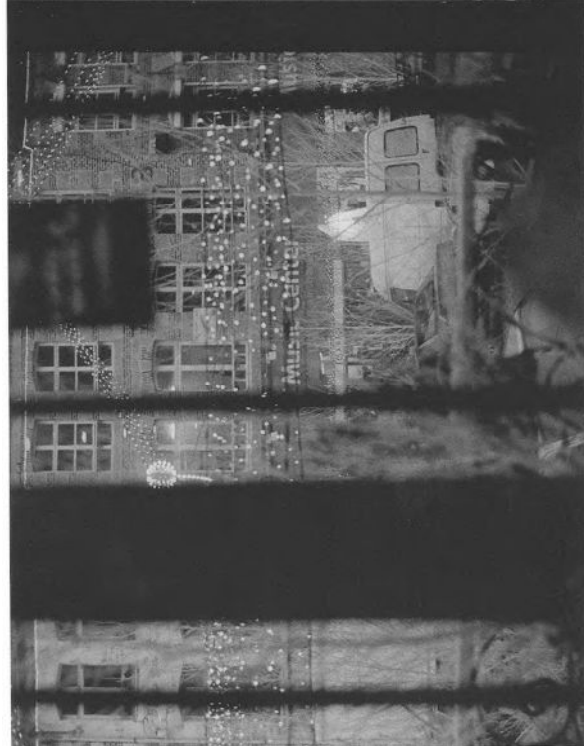
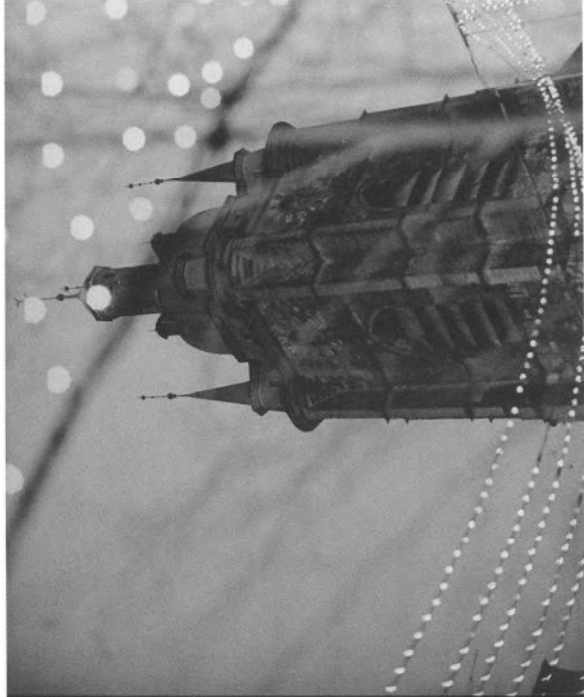
Johan M. Duyck
Herfst-winter 2003-2004
Automne-hiver 2003-2004

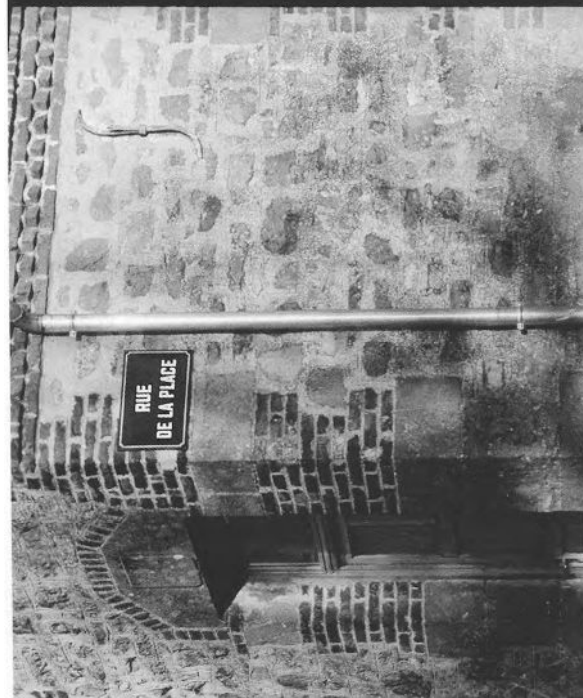

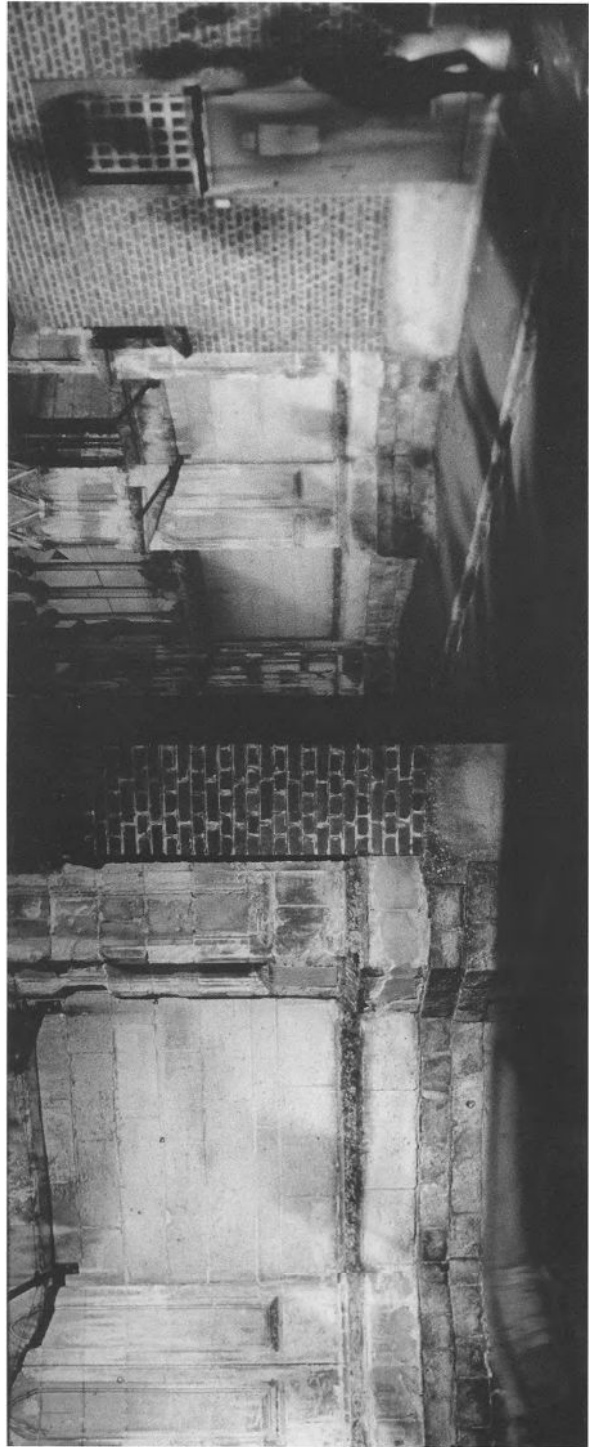

L'AVESNOIS Een beeldessay
L'AVESNOIS Carnet d'images

Johan M. Duyck, *berjst-winter 2003-2004*

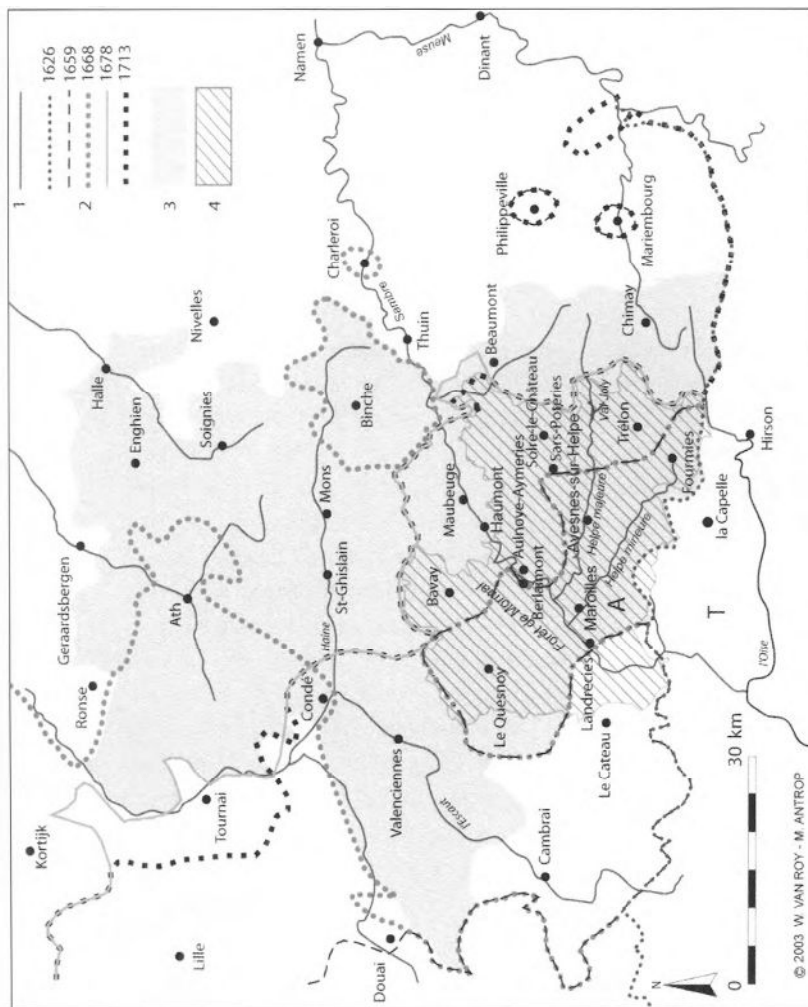
Johan M. Duyck, *automne-hiver 2003-2004*

- 42 Het dorpsplein van Dourlers • La place de Dourler
- 43 Dourlers • Dourlers
- 44 Het dagelijks brood (Trélon) • Le pain quotidien (Trélon)
- 45 In de omgeving van Saint-Rémy • Aux environs de Saint-Rémy
- 46 Avesnes, café de France • Avesnes, café de France
- 47 Avesnes, zicht vanop de vesting • Avesnes, vue des remparts
- 48 Leval • Leval
- 49 Le Quesnoy • Le Quesnoy
- 50 In de omgeving van Ramousies • Aux environs de Ramousies
- 51 In de omgeving van Berlaimont • Aux environs de Berlaimont

L'AVESNOIS: een stukje Henegouwen in een noordoostelijk hoekje van Frankrijk

Marc Antrop

L'Avesnois duidt het "land van Avesnes" aan. Het is een klassieke manier om streken met een uitgesproken eigenheid en gekenmerkt door typische landschappen aan te duiden op basis van hun hoofdplaats of met de omschrijving "pays de...". Ook in Vlaanderen kennen we omschrijvingen zoals "het Gentse" of "het land van Waas". Hierbij kan zowel verwezen worden naar de historische streek (*région historique*) die dikwijls aangeduid wordt met de naam van de oude hoofdplaats, als naar de landschappen of een natuurlijke streek (*région paysage*). Het is duidelijk dat een precieze begrenzing in eerste instantie niet aan de orde is. In vele gevallen gaan die omschrijvingen terug naar historische heerlijkheden, waarvan de grenzen in de loop van de geschiedenis zich dikwijls wijzigden. Moderne administratieve en institutionele indelingen kunnen die oude begrenzingen soms gedeeltelijk hebben overgenomen. Het resultaat is dat verschillende gebiedsaanduidingen bestaan - soms met en soms zonder een scherpe begrenzing - voor een zelfde benaming. Dit is ook het geval met l'Avesnois. Het is een relatief recente benaming van het bocagelandschap (zie p. 67) rond Avesnes ten oosten van de boven-Samber. Historisch-geografisch verwijst de naam naar een historische heerlijkheid in het graafschap Henegouwen met Avesnes als hoofdplaats, die nu deel uitmaakt van het Franse *département du Nord* en de *région Nord-Pas-de-Calais*. Landschappelijk-geografisch verwijst de aanduiding dus naar het bocagelandschap dat vooral in de 19de en begin 20ste eeuw werd gevormd, ontstaan door de rivierbekkens van de Helpe Majeure en de Helpe Mineure; een landschap dat zich echter voortzet in de zuidelijk gelegen Thiérache, een natuurlijke streek aan de noordoost rand van Picardië in het departement Aisne. De verwarring over de benaming werd nog groter toen in 1995 de nieuwe Franse wet op de ruimtelijke ordening en landontwikkeling¹ een juridische definitie gaf aan *pays* als een territoriale convenant en een projectgebied, equivalent aan het concept "regionaal landschap" in Vlaanderen. Zo

Figuur 1: Gebieds-aanduidingen en evolutie van de grenzen.
1: rivieren,
2: opeenvolgende staatsgrenzen met datum,
3: grootste uitbreiding van het graafschap Henegouwen,
4: begrenzing van het parc régional naturel de l'Avensois.

krijgt de Avesnois ook een verwijzing naar het *parc régional naturel de l'Avesnois*, waartoe ook Maubeuge, Bavay, Le Quesnoy en Landrecies behoren, maar die geografisch en historisch niet tot de Avesnois kunnen worden gerekend.

L'Avesnois vormt dus het meest oostelijke deel van de regio Nord-Pas-de-Calais en wordt omsloten door de grenzen van de Belgische provincies Henegouwen en Namen. Deze perifere ligging en grenspositie bepaalden in belangrijke mate de complexe en woelige geschiedenis van het gebied. Historisch maakte het lange tijd deel uit van het graafschap Henegouwen. Landschappelijk sluit de Avesnois echter volledig aan bij de meer zuidelijk gelegen Thiérache dat echter steeds tot het Franse koninkrijk behoorde en thans deel uitmaakt van de regio Picardie. De staatkundige en administratieve grens tussen beide gebieden is één van de meest stabiele en gaat reeds terug tot de verdeling van het Karolingische rijk met het verdrag van Verdun in 843. Niet alleen dit unieke grensoverschrijdende landschap is merkwaardig, maar ook de gemeenschappelijke economische ontwikkeling en talrijke grensoverschrijdende, maar lokale samenwerkingverbanden, hetgeen eerder uitzonderlijk is in Frankrijk². Avesnois en Thiérache worden dan ook vaak samen als een “dubbel”-regio aangeduid.

55

In dit artikel wordt eerst een overzicht gegeven van de landschappelijke streken die in de *parc régional naturel de l'Avesnois* voorkomen waarna dieper wordt ingegaan op de Avesnois in de kernbetekenis van land van Avesnes en met het accent op het landschap als getuige van een complexe geschiedenis in een gebied dat in vele opzichten een grensgeval is.

Landschappen in de *parc régional naturel de l'Avesnois*

Het *parc régional naturel de l'Avesnois* is een samenwerkingsverband dat sinds 1998 159 gemeenten verenigt. Enkel het gebied langs de Samber bij Maubeuge valt er buiten, maar wordt volledigheidshalve hier ook besproken. De Sambervallei vormt immers tot Berlaimont een aparte landschappelijke eenheid.

De industriële corridor van de Samber

Tot aan het begin van de 19de eeuw was de vallei van de Samber een breed moerassig gebied. Maubeuge, dat een gebastioneerde versterking à la Vauban had gekregen, vormde de belangrijkste plaats die leefde van de textielindustrie. Ook was er een belangrijke wapenfabriek. De 19de brengt met de industrialisatie een grondige verandering. Vooral Belgische industriëlen en financiers uit Charleroi zien de Samber als een verlenging van de Waalse industrie-as. Bovendien konden ze door op Frans grondgebied te produceren ook de invoerbelastingen omzeilen. De Samber werd gekanaliseerd, spoorwegen werden aangelegd en overal verschenen staalindustrie en metaalverwerkende bedrijven. De ontwikkeling was explosief en weinig geordend: industrie, arbeiderswijken van diverse architectuur, verbouwde hoeves werden door elkaar gebouwd. Niet alleen de bevolking van Maubeuge groeide sterk, maar alle tot dan toe landelijke dorpen langs de rand van de Sambervallei groeiden uit tot industriële conurbaties: Jeumont, Boussois, Rousies, Louvroil, Ferrières-la-Grande, Hautmont en Pont-sur-Sambre, Aulnoye-Aymeries en Berlaumont.

56

Het woud van Mormal

Het woud van Mormal is niet alleen het grootste staatsbos van de Nord (ongeveer 10.000 ha), maar het is ook een echt historisch bos. Nooit werd het ontgonnen voor landbouw en het werd steeds gebruikt voor bosbouw en jacht. Dit betekent dat het oorspronkelijke reliëf er nog bewaard is en dat er zich geen bodemerosie voordeed als gevolg van landbouw. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het door de Duitse bezetter sterk ontbost, maar nadien tussen 1920 en 1930 heraanplant, voornamelijk met eik. Het strekt zich uit op de rand van het leemplateau langs de rechteroever van de Samber op een hoogte van 150 meter en vormt de waterscheiding tussen de Samber en de Schelde. De ondergrond is mergelachtig met lokaal een silexhoudend conglomeraat en dus vochtig, hetgeen het blijvend boskarakter ervan gedeeltelijk bepaald. Als uitgestrekt woud op de grens tussen verschillende heerlijkheden, was het in de loop van de geschiedenis ook steeds een uitstekend toevluchtsoord voor

stropers en rovers. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog verschool het Franse verzet zich in het bos. Als staatsbos is het thans voor een groot deel opengesteld voor het publiek en er werden talrijke voorzieningen voor de bezoekers aangebracht. In het centrum van het woud komt een merkwaardige geïsoleerde ontginningskern voor: Locquignol. Het vormde een klein ambachtelijk centrum van houtbewerker met een 300-tal inwoners en ontwikkelde zich tot een klein toeristisch centrum.

Bavay en het oostelijk deel van de Henegouwse leemstreek
Bavay was eerst een oude hoofdplaats van de Nerviers en werd nadien door de Romeinen tot een belangrijk administratief en militair centrum, *Bagacum*, uitgebouwd. Het werd een belangrijk verkeersknooppunt van waaruit zeven kaarsrechte heerwegen (nu aangeduid als *Chausée de Brunehaut*) stervormig vertrekken naar Utrecht, Boulogne, Cambrai, Soissons, Reims, Trier en Keulen. Bavay is thans een klein stadje met ongeveer 3.800 inwoners waarvan het grootste verleden pas na de Tweede Wereldoorlog weer aan het daglicht kwam. Na het zware bombardement op 17 mei 1940 werd vanaf 1942 de belangrijke archeologische site van de Romeinse stad opgegraven. Bavay ligt aan de zuidelijke rand van het bekken van de IJene, de Haut Pays. Het zijn vruchtbare leemplateaus met een krijtondergrond. Landschappelijk zijn er dan ook grote overeenkomsten aan weerskanten van de grens.

57

Le Quesnoy en de overgang naar het krijtplateau van Cambrai - Saint-Quentin

Le Quesnoy ligt ten noordwesten van het woud van Mormal in een overgangsgebied naar de open akkerlanden op leemplateaus met krijtondergrond van Cambrai en Saint-Quentin. Ze vormen de oostelijke rand van het grote bekken van Parijs. De omgeving van Le Quesnoy is laaggelegen en vochtig en wordt afgewisseld met kleine plateaugedeelten met een leembodem. In de valleien domineert weiland en het landschap wordt er gekenmerkt door een weinig dichte bocage. Op de leemplateaus komt open akkerland voor. Het gebied vormt een overgangslandschap tussen het bocage- en weilandgebied van de Avesnois en de uitgestrekte open akkerlanden van de *grande culture* van de

Cambresis. Le Quesnoy is een van de best bewaarde Vauban-versterkingen, die thans ook een toeristische aantrekkingsfactor vormen voor het kleine stadje van 5.000 inwoners.

De Avesnois

De Avesnois is het gebied dat zich ten oosten van de Sambre uitstrekt en dat gekenmerkt wordt door een uitgesproken weilandbocage die zich vanaf de lijn Berlaimont - Solre-le-Chateau naar het zuiden uitstrekt en naadloos overgaat in de Thiérache.

De oostelijke rand van de Ardennen

58 De gemeenschappelijke landschappelijke kenmerken van de Avesnois en de Thiérache komen in belangrijke mate voort uit de fysisch-geografische gesteldheid. Net over de Belgische grens daalt de sokkel van Hoog-België sterk en worden de harde en oude gesteenten van het Primair tijdvak bedekt door jongere afzettingen uit het Secundair die zich verder uitstrekken over het gehele bekken van Parijs³. De rivieren volgen deze geologische gesteldheid en maken dit ook zichtbaar in de morfologie. De boven-Sambre omsluit met een boog nagenoeg het gebied waar de primaire gesteenten dicht aan de oppervlakte komen en zichtbaar worden. De Helpe Majeure en Mineure stromen parallel langs deze geologische helling af naar het westen en hun water wordt door de Sambre opgevangen. De Oise volgt dezelfde helling maar iets zuidelijker en stroomt naar het centrum van het bekken van Parijs en komt er samen met de Seine. De rivieren snijden het plateau in afzonderlijke delen en vormen met hun asymmetrische dalen en alluviale valleien een aparte eenheid.

Geologisch is de Avesnois de westelijke voortzetting van de Fagne en de Calestienne van het gebied tussen Sambre en Maas in België. De gesteenten van de primaire sokkel bestaan er uit schiefers, psammieten (zandstenen) en kalkstenen. Die zijn grotendeels bedekt met afzettingen van wisselende dikte van mergel en krijt uit het Secundair en zanden uit het Tertiair. Alle plateaugedeeltes dragen dan nog een leemdek van wisselende dikte uit het Quartaire. Op de steile valleiflanken ontbreken deze deklagen

en worden de oudere gesteenten zichtbaar. De valleien van de Samber en de Helpes vormen vlakke en moerasige alluviale gebieden. Oostwaarts langs de Belgische grens zijn de Helpes tot 50 meter diep ingesneden. Bij Eppe-Sauvage werd in 1967 de Helpe Majeure afgedamd om de thermische electriciteitscentrale van Pont-sur-Sambre van koelwater te voorzien tijdens de zomermaanden en om de overstromingen van de Helpe Majeure en van de Samber te beperken. Het stuwmeer van de Val Joly (180 ha) werd een centrum voor openlucht- en waterrecreatie en was een poging om het bosrijke gebied ook toeristisch te ontwikkelen. Jaarlijks komen er nu ongeveer 300.000 bezoekers. In de tot dan toe kleine agrarische dorpen werden de nodige nieuwe voorzieningen gebouwd.

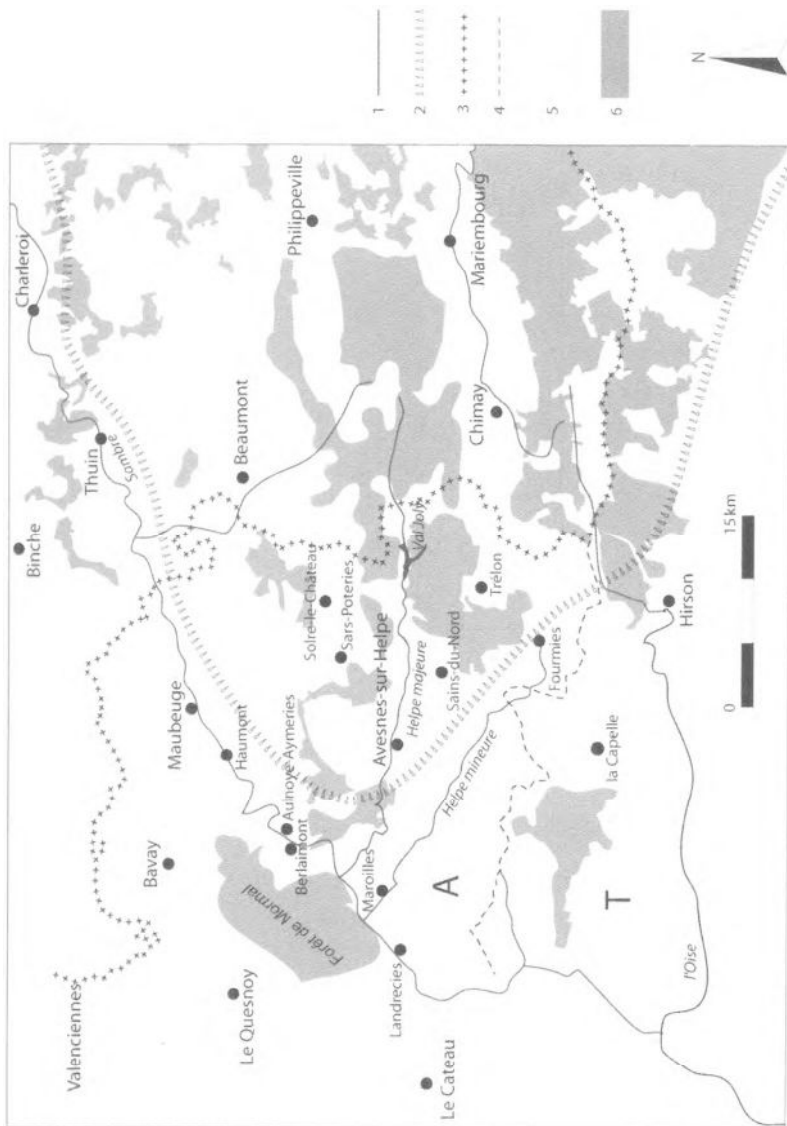
Deze natuurlijke verscheidenheid vormde de rijkdom van het gebied. Landbouw op de leemplateaus, weide- en hooiland in de valleien, bossen op de steile hellingen en op de drassige plateaugedeelten waar de harde ondoorlatende gesteenten dicht bij de oppervlakte liggen. In de voortzetting van de Calestienne van Chimay en Couvin komen groeven voor waar kalksteen, de *marbre* of *pierre bleue* ontgonnen wordt, zoals in Trélon en Glageon. De snelstromende rivieren zorgden voor waterkracht, waarvan de vele watermolens nog getuigen en die de energie vormde voor de ijzer- en glasindustrie. Kortom, een veelzijdig gebied met een grote agrarische rijkdom en heel wat industriële potentie; troeven die vooral tot uiting kwamen in de woelige geschiedenis.

59

Het gebied ligt echter aan de rand van de Ardennen op een hoogte van rond de 200 meter. De neerslag is er hoog (800-900 mm per jaar) en de gemiddelde januaritemperatuur ligt er beneden het vriespunt. De landbouw beperkte zich dan ook bijna uitsluitend tot veeteelt en vandaag is 95% van het land permanent grasland.

Een betwist grensgebied

De Avesnois behoorde tot het zuidelijke woongebied van de Nerviers en die bouwden er versterkte hoogtenederzettingen of oppida waarvan er een aantal wellicht later

Figuur 2:
Landschappelijke
hoofdkenmerken.
1: rivieren,
2: westelijke
begrenzing van
het ondiep
voorkomen van
de primaire
gesteenten van
Hoog-België,
3: staatsgrens
Frankrijk-België,
4: grens tussen
Nord-Pas-De-Calais
en Picardie,
5: voorkomen van
de bocage,
6: bossen.

door de Romeinen overgenomen werden, onder meer te Avesnelles. In 16 v. Chr. wordt Bavay de Romeinse hoofdplaats van het gehele gebied. De kaarsrechte Romeinse weg van Bavay naar Reims, via La Capelle, doorkruist de Avesnois.

Met de Germaanse invallen in de 3de tot 5de eeuw wordt Bavay vernietigd en verwildert het gehele gebied. Geleidelijk worden nieuwe nederzettingen gesticht die de kiem vormen van het huidige bewoningspatroon. In de 7de en 8ste eeuw worden de abdijen van Lobbes, Maroilles, Liessies en Dompierre gesticht die de belangrijkste rol in de ontginning van de streek zullen spelen. De streek komt onder Frankisch bewind en wordt bij de verdeling van het Karolingisch rijk in 843 toebedeeld aan het middenrijk van Lotharingen en zal later overgaan tot het Duitse Heilig-Roomse keizerrijk. In 924 wordt Regnier II de eerste graaf van Henegouwen en hij telt de Avesnois onder zijn bezittingen.

Slechts in de 10de eeuw worden de eerste kastelen vermeld. Het zijn hoogteburchten, in motte-stijl, met ronde houten torens. In de 11de-12de eeuw worden die geleidelijk vervangen door stenen donjons.

61

Op het einde van de 12de eeuw verenigt Boudewijn V van Henegouwen het gebied met Vlaanderen en Namen. In de 13de eeuw worden de heren van Avesnes de grote rivalen van de (Vlaamse) graaf van Henegouwen. De Franse koning Lodewijk IX de Heilige beslecht het geschil door Henegouwen toe te wijzen aan het huis van Avesnes, waardoor Avesnes de hoofdplaats van Henegouwen wordt. Dit toont ook de grote invloed aan van Frankrijk op de perifere gebieden van het Duitse keizerrijk.

In de 15de eeuw betwisten de Bourgondiërs, de Fransen en de prins-bisschop van Luik elkaar opnieuw de eigendom van het gebied. Roversbenden, die zich vaak in de uitgestrekte bossen schuilhouden, teisterden de Avesnois. Uiteindelijk verwerft Philips de Goede in 1433 het gebied en voegt het toe aan het Bourgondische rijk. Alhoewel de

heren van Avesnes vazallen zijn van de Franse koning, gaat hun sympathie vooral uit naar de Bourgondiërs. In 1477 geeft Lodewijk XI aan Alain d'Albret, die heer van Avesnes is én terzelfder tijd connétable de France, de opdracht om zijn eigen stad Avesnes te belegeren en te vernietigen, daarbij negerend dat hij er zelf zestien jaar eerder tot koning van Frankrijk werd gekroond. De stad wordt weliswaar vernietigd, maar uiteindelijk gaat het gebied over in Bourgondische handen.

62 In de 16de tot de 17de eeuw maakt de Avesnois dan ook deel uit van de Spaanse Nederlanden en wordt het opnieuw een betwist gebied tussen Karel V en achtereenvolgens Frans I en Hendrik II van Frankrijk. De bastionversterkingen doen hun intrede en met deze nieuwe militaire architectuur doet ook de baksteen zijn intrede als de nieuwe bouwsteen⁴. Avesnes krijgt een gebastioneerde stadsversterking en maakt met Cambrai, Le Quesnoy, Bauchain, Landrecies Philippeville, Charlemont, Binche en Maubeuge deel uit van de Spaanse fortengordel die tegenover de Pré Carré van Vauban ligt. Met het verdrag van de Pyreneeën van 1659 worden Avesnes, Le Quesnoy en Landrecies afgestaan aan Frankrijk. Maubeuge en Solre-le-Château worden pas Frans met het verdrag van Nijmegen in 1678. In de 17de eeuw, komt de Avesnois in het bezit van de familie de Croÿ en de geïllustreerde albums van hun bezittingen geven een eerste picturaal beeld van het landschap⁵. De kenmerkende bolvormige torens, zoals die van de kerk van Solre-le-Château, wijzen op de bezittingen van de Croÿ.

Na de Franse Revolutie worden de meeste abdijen en kastelen in het gebied vernietigd en door de lokale bevolking als steengroeven gebruikt. Eeuwenlang was de Avesnois-Thiérache een betwist grensgebied zonder eigen grote versterkte steden en burchten. Het was steeds een uitverkoren gebied voor plunderingen en rooftochten door troepen van beide kanten. Zelfs de reguliere legers kregen van hun commandanten de toestemming om te plunderen. Hier zou de oorsprong liggen van de vele versterkte kerkjes, waarin de dorpsbevolking toevlucht zocht en die vooral in de Thiérache de allure van burchten krijgen. Vele alleenstaande (kasteel)hoeven werden versteekt door

een gesloten architectuur en versterkte poorten. Ook kleinere buitenplaatsen werden versterkt met stenen torens. Ook tijdens de 19de eeuw wordt er geplunderd in het gebied, o.m. door Pruisische en Russische troepen na de slag bij Waterloo.

De grote ommekeer

Vanaf de 19de eeuw begint met de industrialisatie een periode van welvaart die echter een grondige verandering in het hele gebied teweeg zal brengen. De Avesnois vormt het rurale achterland van het snel groeiende industriële bekken van de Samber. De 190 kilometer lange Samber

Typisch voor de bocage van de Avesnois zijn hagen gecombineerd met knotbomen die op regelmatige afstand geplant zijn (Foto: Marc Antrop 2003).

63

was toen over 161 kilometer tussen Landrecies en Namur tijdelijk bevaarbaar tijdens de hoge winterwaterstanden. Reeds op het einde van de 17de eeuw legt men stuwen aan en worden gedeelten gekanaliseerd om de bevaarbaarheid te verbeteren. Dat verhinderde niet dat tot de 19de eeuw de Samber slechts vijf tot zes maanden per jaar bevaarbaar was en dat de navigatie niet continu kon gebeuren maar geregeld werd door watersprongen (*bonds d'eaux*): achter de stuwen bleven de schepen wachten tot er voldoende water was opgespaard om dan bij het plots openen van de stuwen met de watergolf meegevoerd te worden. Onder druk van de handelaren en industriëlen

uit Charleroi wordt tussen 1827 en 1832 de volledige kanalisatie van de Samber aangevat waardoor de rivier het hele jaar door bevaarbaar wordt voor schepen van 300 ton. Met deze werken wordt ook meteen het draineren van de moerassige valleigronden aangepakt en doen populierbossen hun intrede in de vallei. Dit luidt het begin in van de industrialisatie van het valleigebied. In 1839 komt er een verbinding van de Samber met de Oise waardoor de Belgische steenkool tot Parijs vervoerd kan worden. De eerste hoogoven komt er in 1938 in Sous-le-Bois bij Maubeuge en in 1967 zijn er reeds zestien in de vallei van de Samber. Heel wat initiatieven en financiering komt er van “faiseurs d'affaires helges”, zoals Simon Philippart en baron Empain. De bevolking in de Sambervallei groeit explosief: Haumont telde in de 18de eeuw slechts 150 families; op het einde van de 19de eeuw werken er 6.000 arbeiders.

64

De industrie beperkt zich echter niet tot de Sambervallei, maar verspreidt zich ook over het hele omliggende gebied. In nagenoeg alle dorpen van de Avesnois komen allerlei fabriekjes. Vele nieuwe mechanische spinnerijen en weverijen, maar ook metaalnijverheid, pottenbakkerijen en glasblazerijen bouwen voort op een eeuwenoude ambachtelijke traditie. De ambachtelijke huisnijverheid in de textielsector sloot aan bij de Vlaamse traditie. De ligging van het gebied rond het massief van Hoog-België maakte het tot een typisch plaats voor de vroegste ijzerindustrie. De uitgestrekte bossen zorgden voor de nodige houtskool, de oude geologische gesteenten waren rijk aan ijzerhoudende afzettingen en de talrijke snelstromende beken gaven de nodige waterkracht voor de eerste smelterijen, hoogovens en smederijen. Talrijke watermolens getuigen nog van deze activiteiten.

Tijdens het begin van de industriële revolutie wordt de Avesnois zelfs het belangrijkste productiegebied van ijzer- en glasproducten van het departement. De dorpen groeien uit tot ongeordende agglomeraties waar fabriekjes, herenhuisen, *maisons de maître* en kasteeltjes van de industriëlen, arbeiderswoningen en boerderijen door elkaar staan. Het gebied wordt ontsloten door de spoorweg die kronkelend

door heel het land alle plaatsen probeert te verbinden. De haltes ontwikkelen zich tot nieuwe stationswijken.

Deze veranderingen hebben ook belangrijke gevolgen voor de landbouw en de agrarische structuur in de Avesnois. In de grote industriële centra en sterk groeiende steden stijgt de vraag naar voedsel aanzienlijk. Aangepast aan de vochtige gronden en het klimaat specialiseert de landbouw van de Avesnois zich in vlees- en zuivelproducten. In een eerste fase richt men zich op het vetmesten van runderen, *l'embouche*, evenals het kweken van trek- en lastdieren. Wanneer echter vanaf 1860 vette runderen uit België en Nederland in Frankrijk ingevoerd worden, is het vetmesten niet meer rendabel. De komst van de spoorweg biedt echter een nieuwe kans. Men schakelt over op zuivelproducten, boter en kaas, die met de spoorweg vers naar de afzetgebieden gebracht kunnen worden. De Avesnois-Thiérache bevoorraadt Parijs en de grote stedelijke en industriële agglomeraties van het noorden. Overal worden nieuwe kleine boerderijen gebouwd, gekenmerkt door een langgevel- of L-vormige architectuur en gegroepeerd in rijnederzettingen langs de bestaande wegen of her en der verspreid. Ze vormen een groot contrast met de grote, gesloten hoeven van de 18de-eeuwse polycultuur. Overal verschijnen kleine melkerijen. Deze late agrarische expansie betekent ook dat nieuwe gronden vrijkomen voor de nieuwe kleine veeboeren. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat heel wat stedelingen, die gedeeltelijk hun rijkdom uit de pacht van gronden haalden, hun gronden verkochten om kapitaal vrij te maken waarmee geïnvesteerd kan worden in de meer rendabele en lucratieve industriële expansie.

65

Ook het landschap ondergaat een gedaantewisseling. Akkerland wordt weiland en vanuit het zuiden, vanuit de Thiérache, rukt het bocagelandschap op naar het noorden. Weiden worden omzoomd met scheerheggen al dan niet gecombineerd met knotbomen. Ook worden heel wat weiden met hoogstamboomgaarden beplant, want ook appels zijn zeer in trek in de groeiende industriële agglomeraties. De uitbreiding van het weiland zet zich door tot na de Tweede Wereldoorlog. Thans maakt weiland

ca. 71% van het landbouwland uit. De gewassen op het akkerland komen dan ook steeds meer in functie van veevoeder te staan en maïs wordt vrijwel overal verbouwd. Jaarlijks wordt er in de Avesnois-Thiérache 3,7 miljoen hectoliter melk geproduceerd, waarvan slechts 5% gebruikt wordt voor de productie van de streekkaas Maroilles. Tot 1914 gebeurde de productie van deze kaas nagenoeg ambachtelijk in de talrijke boerderijen. Tussen de twee wereldoorlogen wordt die ook geïndustrialiseerd en de Avesnois produceert nu ook de Port-Salut, de Pont-l'Évêque, Gruyère en Hollandse kazen.

66 Het industriële succes is echter van korte duur. De Avesnois ligt te perifeer en er ontbreken grootsteden die in netwerken verbonden zijn met andere belangrijke economische knooppunten om de schaalvergroting en globalisering van industrie en economie aan te kunnen. De neergang laat zich vooral na de Tweede Wereldoorlog voelen. Het verval van de landelijke industrie is overal te zien en alleen de fabriekjes en gebouwen die opgenomen zijn in het netwerk van de ecomusea getuigen nog van een glorie tijd. In de Avesnois pogen een zestal ecomusea er een zo volledig mogelijk beeld van te geven. *La Maison du bocage* in Sains-du-Nord is gesitueerd in een oude melkerij en toont het rurale leven en in het bijzonder de ontwikkeling van de bocage in samenhang met de opkomst van de zuivelindustrie. Het *Atelier-musée du Verre* in Trélon bevindt zich in een glasblazerij van 1823, het *Musée du textile et de la vie sociale* in Fourmies in een spinnerij van 1874. Het *Maison de la Fagne* in Wallers-Trélon in een presbyterium van 1804 is gewijd aan de exploitatie van de *pierre bleue*, de kalksteen die als belangrijkste bouwsteen in het gebied ontgonnen wordt. In Sars-Poteries is het ecomuseum gevestigd in een watermolen uit de 18de eeuw. Hier wordt het belang van watermolens voor het malen van graan benadrukt, terwijl in Felleries in de *Moulin des Bois Jolies*, de betekenis van de watermolens voor de houtbewerking wordt geïllustreerd. De specialisatie van de veeteelt en vooral zuivelproductie blijft nog de belangrijkste troef van de Avesnois: de kaas van Maroilles als het symbool voor de Avesnois. Om de streekproducten te promoten en de producenten te steunen, organiseert het *Parc naturel régional de l'Avesnois*

jaarlijks ook een wedstrijd, *la Fête du Lait* (half-september in Le Quesnoy weliswaar).

Pays de bocage

Bocage is thans een internationale benaming voor een type van gesloten landschap dat gekenmerkt wordt door percelen die omzoomd zijn door houtkanten, scheerheggen en (knot)bomenrijen. Uit de omschrijving blijkt reeds dat er veel verschillende varianten bestaan. De meest typische vormen zijn de bocagelandschappen van Bretagne en Normandië. Het klassieke type wordt gekenmerkt door een dicht netwerk van hagen en houtkanten (dikwijls geplant op taluds) die akkers en weiden omzomen. Het is een kleinschalig landschap, met vele smalle lokale wegen en een volledig verspreide bewoning.

Alhoewel er hier en daar aanwijzingen zijn dat dergelijke landschapstypes al heel vroeg bestonden, is hun sterke uitbreiding vooral een recente evolutie. De oude aanwijzingen voor het bestaan van hagen vinden we terug in de etymologische betekenis van het woord “haag”. Het oud-Frankische *haga* betekende ook (territorium)grens. De oudste hagen en houtkant zijn eigenlijk resten van bosranden (*haies forestières résiduelles*⁶). In de literatuur wordt verschillende malen gewezen op de defensieve betekenis van de hagen rond de dorpen van de Avesnois-Thiérache. De *Haie d’Avesnes* komt verschillende malen voor als toponiem⁷. Landschappelijk is deze oude vorm niet meer te onderscheiden.

De meeste bocagelandschappen hebben echter een recente oorsprong. Twee factoren speelden hierbij een belangrijke rol. Allereerst is er het verdwijnen van de gemeenschappelijke graasgronden die verkaveld en geprivatiseerd werden om nieuwe landbouwgronden te creëren. Vanaf het einde van de 18de eeuw verdwijnen in een versneld tempo overal in Europa deze *commons*, de gemene gronden, de velden, de *pâtures-sarts*. Ook in Frankrijk verschijnen tussen 1770 en 1777 decreten (*édits*) die de privatisering en afsluiting van de gemene gronden promoten en legaliseren. Hierdoor komt de bocage van de Thiérache tot stand⁸. In de dicht bevolkte gebieden van West-Europa doet zich terzelfder tijd een groot houttekort voor. Nagenoeg alle bossen zijn ontgonnen en uitgestrekte open akkerlanden domineren het

landschap. Om in de houtbehoefte te kunnen voorzien, vindt men een nieuwe vorm van multifunctioneel landgebruik uit. Het weiden van het vee op gemene gronden en open parkbosgebieden wordt vervangen door een systeem met permanente weiden omzoomd door heggen en knotbomen. Knotbomen maken het mogelijk, op een zeer efficiënte manier, buiten het bereik van het vee, toch geriefhout en brandhout en zelfs constructiehout te produceren. De bocage is “la forêt de ceux qui n’en ont pas”⁹. De heggen dienden meteen als veekering en afbakening van de eigendommen. Het hoogtepunt van de uitbreiding van de bocagelandschappen valt samen met de sterke bevolkingsgroei in de 19de eeuw.

De nieuwe hoeven uit de 19de eeuw hebben dikwijls een L-vormig grondplan. Ze zijn gespecialiseerd in melk- en kaasproductie (Grand-Fayt. Foto: M. Antrop 2003).

Deze ontwikkelingen zorgen ervoor dat er verschillende tijdslagen in het landschap van de Avesnois kunnen worden teruggevonden. De oudste ontginningen gebeurden door dorpsgemeenschappen die in de nog uitgestrekte wildernis een “eilandje” akkerland begonnen te ontginnen. Dergelijke min of meer cirkelvormige ontginningseilanden zijn nog duidelijk te herkennen op het plateau van de Ardennen en ook in de Avesnois getuigen perceelstructuren en landgebruikszoneringen hiervan. Langs de randen van de dorpterritoria komen nog veel plaatsen voor die aangeduid worden met namen als *placître* (etymologisch een omheinde plaats, wijst later meestal een kerkhof aan), *rejet* (wijzend op hakhout), *trieu* (etymologisch

een braakliggend stuk grond) of *fache* (etymologisch een strook land tussen stenige grond). Dorpsgemeenschappen organiseren zich rond meestal driehoekige pleinen, gelijkwaardig aan de Engelse *greens* en de Vlaamse driesen. Het akkerland is meestal open en hagen en houtkanten beperken zich tot de valleien. Plaatsen met burchten of abdijen krijgen een meer complexe structuren. Dit is bijvoorbeeld het geval in Solre-le-Château, Avesnes en Maroilles. De nederzetting bij de abdij van Liesses ontwikkelt zich tot een perfect straatdorp. Grote alleenstaande hoeven, dikwijls met een versterkte architectuur en gesloten bouw-orde met blinde buitenmuren en dikwijls een bijzondere duiventoren, komen eveneens talrijk voor langs de bosranden. Een aantal dragen het toponiem *cense*, hetgeen wijst op een door een heer of abdij in concessie gegeven gronden waarvoor cijns betaald diende te worden. De oudste dateren uit de 13de tot 16de eeuw, sommige uit de 17de en 18de eeuw. Latere ontginningen, hier veelal uit de 19de eeuw, vormen losse lineaire bewoningslinten langs de wegen en deze vinden we vooral terug langs de bosranden. De rijbewoning bestaat er uit bescheiden boerderijen met een L-vormig grondplan of een langgevel, meestal met de kop loodrecht georiënteerd op de weg¹⁰. Daarnaast zijn ook grote nieuwe kasteelhoeves gebouwd die deels de stijl van de *censes* imiteren.

69

De bocage van de Avesnois-Thiérache vormt een eigen type. Het is een dicht gesloten netwerk van heggen gecombineerd met opgaande bomen die op regelmatige afstanden geplant zijn en eventueel geknot worden. De heggen zijn vaak in elkaar gevlochten (*plessage*) en alleen de weilanden worden omsloten. De hagen bestaan hoofdzakelijk uit meidoorn, hazelaar, sleedoorn en haagbeuk. De opgaande bomen zijn meestal haagbeuken, maar ook eik, es, linde en esdoorn komen voor. Er bestaan verschillende beheersvormen voor de houtkant. Een eerste groep technieken heeft betrekking op het vormen van hagen en heggen (*tétards bas*). In de eerste plaats is er de totale snoei op een hoogte van een meter waarbij dichte heggen gevormd worden. Die kan men regelmatig onderhouden of terug laten opschieten en alle vijf tot tien jaren opnieuw volledig snoeien. Een tweede manier is een snoei tot een heg maar men laat om de

zes tot acht meter scheuten staan die kunnen uitgroeien tot opgaande bomen. Een derde manier is het knotten van een bomenrij aan de voet, waarna met de hakhoutstoof laat uitschieten tot een dichte rij takken. Voor knotbomen (*té-tards hauts*) gebruikt men vooral haagbeuk en in de natte valleien wilg en populier die om de 10 tot 12 jaar op manskhoogte worden geknot.

70 Vanaf de Eerste Wereldoorlog worden de houtkanten en hagen geruimd en vervangen door prikkeldraad dat nauwelijks onderhoud vergt. Dit proces van *débocagisation* is algemeen en past ook in de mechanisering en schaalvergroting van de landbouw en het verbeteren en verbreden van de wegen. Het verwijderen van de hagen en houtkanten maakt een niet onbelangrijk oppervlakte landbouwgrond vrij en laat samenvoegen van percelen toe zodat met grotere machines gewerkt kan worden. Het is pas vanaf de jaren '80 dat de dramatische gevolgen van die schaalvergroting aan het licht komen door een versterkte bodemerosie en meer overstromingen. Vooral landschapsecologen bestuderen deze problematiek en verkondigen de positieve ecologische aspecten van houtkanten als tegenargument voor de verdergaande economische rationalisatie. Belangrijke positieve aspecten van het netwerk van hagen en houtkanten zijn hun functie als ecologische corridor tussen (resten) bosgebieden en het vormen van kleine habitats voor heel wat planten en diersoorten in het steeds grootschaliger en verschaalde landbouwareaal. Dit komt het behoud van de biodiversiteit ten goede. Hagen en houtkanten hebben ook een belangrijke microklimatologische functie als bijvoorbeeld windbreker.

Met de energiecrisissen in de tweede helft van de 20ste eeuw, komt ook de idee om het snoeihout van de heggen en knotbomen als brandstof voor kleine elektrische centrales en collectieve verwarmingsinstallaties te gaan gebruiken. Een kubieke meter gehakseld snoeihout bezit de equivalente energiewaarde van 70 liter olie. Eén van de eerste Europese congressen over de bocage vond dan ook in 1983 plaats in het nieuwe *Maison du Bocage* in Sains-du-Nord. Niet alleen de ecologische aspecten van houtkanten en heggen kwamen er aan bod, maar ook de economische beteke-

nis van het “klein hout” en de beheersvormen van de heggen. Geleidelijk aan krijgt dit ook een politieke vertaling. In vele *parcs régionaux naturels* worden subsidies gegeven voor het beheer en het aanplanten van heggen en houtkanten met verantwoorde inheemse soorten. In de Avesnois voorziet het *Plan Bocage* in het behoud van kleine landschappelijke elementen zoals het netwerk van hagen, poelen, landelijke wegen, boomgaarden en bosjes, en het stimuleert landbouwpraktijken die het landschap milieubewust ondersteunen. De acties voorzien het in kaart brengen van hagen, informatiesessies voor de landbouwers en voor het brede publiek, evenals het stimuleren van het onderhoud, de (her)aanplanting van hagen en het economisch rendabel maken van de bocage. Dit alles verhindert echter niet dat terzelfder tijd de schaalvergroting nog doorgaat en dat heel wat oude houtkanten geruimd worden.

NOTES

- 1 LOADT: loi d'orientation pour l'aménagement et le développement du territoire; zie Cheiz, R. & Chédemail, S., 2003. *Les régions françaises. Atouts et problèmes*. Belin, Paris, 384 pp.
- 2 FLATRÈS, P., 1980, *Atlas et géographie du Nord et de la Picardie*, Flammarion, Paris, 423 pp.
- 3 DELATTRE, G., MERIAUX, E., WATERLOT, M., 1973, *Région du Nord. Flandres, Artois, Boulonnais, Picardie, Bassin de Mons. Guides géologiques régionaux*, Masson et Cie, Paris, 176 pp.
- 4 LOMPRET, C. & CHRÉTIEN, J., 2002, *Châteaux et maisons-fortes en Avesnois*, Nord Patrimoine Éditions, Cambrai, 160 pp.
- 5 BRAGARD, PH. & DEHON, D., 2001, *A la découverte des villes fortifiées du Hainaut. Topo guide*, Pays d'Accueil Touristique Avesnois, 79 pp.
- 6 PINCHEMEL PH., *op.cit.*, p. 495.
- 7 Fédération Française de la Randonnée Pédestre (FFRP), 2002, *Le Parc naturel régional de l'Avesnois ... à pied*, FFRP-CNSGR, Paris, 144 pp.
- 8 PINCHEMEL PH., 1970, *Géographie de la France. Tome II: les milieux: campagnes, industries et villes*, Librairie A.Colin, Paris.
- 9 PINCHEMEL PH., *op.cit.*, p. 494.
- 10 FLATRÈS, P., 1980, *Atlas et géographie du Nord et de la Picardie*, Flammarion, Paris, p. 74.

RÉSUMÉ

«L'Avesnois: un fragment de Hainaut dans un petit coin du nord-est de la France»

«L'Avesnois» désigne le «pays d'Avesnes». Il s'agit là d'une manière classique de désigner par leur chef-lieu ou via l'adjonction des mots *pays de* des régions ayant une spécificité prononcée manifeste, et caractérisées par des paysages

typiques. En Flandre également, on utilise des dénominations telles que, par exemple, «het Kortrijkse» pour le Courtrais, «het Gentse» pour la région/le pays de Gand, ou «het land van Waas», qui signifie littéralement: le pays de Waes. Il est clair qu'un tel terme ne vise pas au premier chef une délimitation précise. Ces dénominations remontent dans de nombreux cas à des seigneuries historiques dont les frontières ont souvent fluctué au gré de l'histoire. L'Avesnois est une dénomination relativement récente pour le paysage bocager autour d'Avesnes, à l'est de la Haute-Sambre. Du point de vue historico-géographique, le nom renvoie à une seigneurie dans le comté de Hainaut ayant Avesnes comme chef-lieu, qui, de nos jours, en France, fait partie du *département du Nord* et de la *région Nord-Pas-de-Calais*. Du point de vue paysager et géographique, la dénomination renvoie au bocage tel qu'il a été formé principalement au XIXe et au début du XXe siècle, délimité par les bassins fluviaux de la Helpe-Majeure et de la Helpe-Mineure. Ce paysage se prolonge au sud dans la Thiérache, une région naturelle située aux confins nord-est de la Picardie dans le département de l'Aisne. La confusion suscitée par cette dénomination devait encore s'accroître lorsqu'en 1995 la nouvelle loi française sur l'aménagement du territoire et le développement rural a conféré une définition juridique au terme de *pays* en tant que contrat consensuel territorial et zone de projets équivalent au concept de paysage régional en Flandre. Ainsi l'Avesnois est-il également devenu une référence au *parc naturel*

régional de l'Avesnois, qui englobe des localités telles que Maubeuge, Bavay, Le Quesnoy et Landrecies, lesquelles ne peuvent pas être considérées comme faisant partie à proprement parler de l'Avesnois ni du point de vue géographique ni sous l'angle historique.

La situation péripétrique et la position frontalière de l'Avesnois ont largement déterminé son histoire complexe et turbulente. Historiquement, le territoire a pendant longtemps fait partie du comté de Hainaut. Du point de vue paysager, l'Avesnois prolonge la Thiérache située plus au sud, mais celle-ci a depuis toujours appartenu au royaume de France et fait partie actuellement de la région Picardie. Ce paysage transfrontalier unique est certes remarquable en soi, mais il convient de souligner tout autant le développement économique commun de ces deux régions ainsi que les nombreux accords de coopération transfrontaliers qui les lient. Aussi l'Avesnois-Thiérache se voit-elle souvent évoquée et désignée en tant que région «jumelle».

Le *parc naturel régional de l'Avesnois* est un accord de coopération réunissant depuis 1998 159 communes. La zone située en bordure de la Sambre près de Maubeuge, qui n'en fait pas partie, est ici également prise en considération et commentée par souci d'exhaustivité. Le *parc* comporte plusieurs paysages:

Le corridor industriel de la Sambre
Au XIXe siècle, l'industrialisation a provoqué une modification radicale. Le développement s'est déroulé de manière explosive et peu

ordonnée. Maubeuge a connu une forte croissance, et tous les villages jusque-là ruraux en bordure de la vallée de la Sambre se sont transformés en conurbations industrielles.

La forêt de Mormal

Cette forêt s'étend au bord du plateau limoneux longeant la rive droite de la Sambre à une hauteur de 150 m. Elle constitue le partage des eaux entre la Sambre et l'Escaut. La forêt de Mormal non seulement est la forêt domaniale la plus importante du Nord (quelque 10 000 ha), mais il s'agit également d'une véritable forêt historique, qui n'a jamais fait l'objet d'exploitation à des fins agricoles. Actuellement, elle est en grande partie ouverte au public. De nombreux équipements destinés aux visiteurs y ont été aménagés.

Bavay et la partie orientale de la région limoneuse hennuyère

Bavay était un ancien chef-lieu des Nerviens que les Romains ont transformé par la suite en un centre administratif et militaire important appelé *Bagacum*. C'est actuellement une petite ville comptant environ 3 800 habitants. Elle se situe au bord sud du bassin de la Haine, du Haut Pays (plateaux limoneux fertiles au sous-sol crayeux).

Le Quesnoy et la transition vers le plateau crayeux de Cambrai - Saint-Quentin

Le Quesnoy est situé au nord-ouest de la forêt de Mormal dans une zone de transition débouchant sur les terres arables ouvertes des plateaux limoneux au sous-sol crayeux de Cambrai et de Saint-Quentin. Les environs du Quesnoy, en alternance avec de petites parties

de plateaux au sol limoneux, sont situés en basse altitude et humides. Dans les vallées, les pâturages prédominent et le paysage se caractérise par un bocage peu dense. Sur les plateaux limoneux se trouvent des terres cultivables ouvertes. Cette région constitue un paysage de transition entre le paysage bocager et les prairies de l'Avesnois et les vastes terres labourables ouvertes de la *grande culture* du Cambrésis.

L'Avesnois

L'Avesnois est la région qui s'étend à l'est de la Sambre et se caractérise par un bocage ponctué de prairies qui s'étend vers le Sud depuis la ligne Berlaimont - Solre-le-Château et se fond sans transition dans la Thiérache.

Du point de vue géologique, l'Avesnois constitue le prolongement occidental de la Fagne et de la Calestienne, de la région située entre la Sambre et la Meuse en Belgique. Sa richesse réside dans sa diversité naturelle. Des cultures sur les plateaux limoneux, des pâturages et des prairies de fauche dans les vallées, des bois sur les pentes raides et sur les parties marécageuses des plateaux, où les roches dures et imperméables affleurent près de la surface. Dans le prolongement de la Calestienne de Chimay et de Couvin se trouvent des carrières où l'on exploite la pierre calcaire, le *marbre* ou la *Pierre bleue*, comme à Trélon et à Glageon. Les rivières à débit rapide ont fourni pendant longtemps l'énergie hydraulique nécessaire.

La région se situe en bordure des Ardennes avec une altitude

moyenne autour de 200 m. Les précipitations y sont élevées (800-900 mm par an) et la température moyenne au mois de janvier y est nettement négative. Aussi l'agriculture s'y est-elle orientée presque exclusivement vers l'élevage du bétail, et 95% des terres sont aujourd'hui utilisées en permanence comme prairies.

L'Avesnois appartenait à la zone d'habitation méridionale des Nerviens. Ceux-ci y ont construit en hauteur des fortifications, dont certaines ont probablement été assiégées par les Romains. En 16 avant Jésus-Christ, Bavay devint le chef-lieu romain de toute la région. Celle-ci redevint inculte à la suite des invasions germaniques entre les IIIe et Ve siècles. De nouvelles implantations suivirent, qui ont constitué le germe de l'actuel plan d'habitation. La région tomba sous le pouvoir des Francs et fut allouée au royaume du centre, la Lotharingie, lors de la division de l'Empire carolingien en 843. Ultérieurement, elle passa au Saint Empire romain germanique. En 924, Rénier II devint le premier comte de Hainaut et comptait l'Avesnois parmi ses possessions. A la fin du XIIe siècle, Baudouin V de Hainaut unit la région avec la Flandre et avec Namur. Au XIIIe siècle, les seigneurs d'Avesnes s'érigèrent en grands rivaux du comte (flamand) de Hainaut. Le roi de France Louis IX, dit saint Louis, trancha le différend en allouant le Hainaut à la maison d'Avesnes, ce qui fit d'Avesnes la capitale du Hainaut. Au XVe siècle, les Bourguignons, les Français et les princes-évêques de Liège se disputèrent à nouveau la propriété

de la région. Finalement, Philippe le Bon l'acquiesça en 1433 et l'incorpora à l'État bourguignon. Aux XVIe et XVIIe siècles, l'Avesnois faisait partie des Pays-Bas espagnols. A la suite du traité des Pyrénées (1659), Avesnes, Le Quesnoy et Landrecies furent cédés à la France. Maubeuge et Solre le Château ne devinrent françaises qu'à la suite du traité de Nimègue (1678).

L'industrialisation, à partir du XIXe siècle, apporta une prospérité qui devait entraîner de profonds changements dans l'ensemble de la région. Sous la pression des commerçants et des industriels de Charleroi, la Sambre fut complètement canalisée entre 1827 et 1832, de sorte que la rivière devint navigable durant toute l'année pour des bateaux de 300 tonnes. Les terres marécageuses de la vallée furent drainées et les peupleraies y firent leur apparition. Tout cela favorisa le début de l'industrialisation de la vallée. L'industrie se répandit dans toute la région. Toutes sortes de petites usines vinrent s'établir dans la plupart des villages de l'Avesnois. Au début de la révolution industrielle, l'Avesnois devint même la principale zone de production d'articles de fer et de verre du département. La région fut désenclavée grâce à la voie ferrée, qui devait relier toutes les localités entre elles. Autour des arrêts se développèrent de nouveaux quartiers de gare. Cette évolution eut également des conséquences considérables pour l'agriculture et les structures agraires en Avesnois. La demande de vivres augmenta considérablement dans les centres industriels importants et les villes

grandissantes. S'adaptant aux sols humides et au climat, l'agriculture de l'Avesnois se spécialisa plus particulièrement dans la production de viande et de produits laitiers. Le paysage aussi changea de visage. Des terres cultivables furent transformées en pâturages et le paysage bocager s'étendit depuis la Thiérache vers le nord. Le succès industriel fut toutefois de courte durée. L'Avesnois se situe trop en périphérie et ne dispose pas de grandes villes reliées en réseaux à d'autres centres économiques importants. Ainsi la région n'était-elle pas en mesure de faire face au changement d'échelle et à la globalisation de l'industrie et de l'économie. Son déclin a commencé au lendemain de la Seconde Guerre mondiale.

Le terme bocage est actuellement une dénomination internationale pour un type de paysages fermés caractérisés par des parcelles entourées de bandes boisées, de haies vives et de rangées d'arbres têtards. L'extension des paysages bocagers atteignit un point culminant lors de la forte croissance démographique au XIXe siècle. Le paysage bocager de l'Avesnois, caractérisé par différentes strates historiques, constitue un type en soi. Il s'agit d'un maillage fermé et dense de haies combinées avec des arbres de haute futaie plantés à distance régulière et le cas échéant étêtés.

Après la Première Guerre mondiale, les bandes boisées et les haies ont été supprimées et remplacées par des fils barbelés qui ne nécessitaient guère d'entretien. Ce processus de *débocagisation*

cadrait avec la mécanisation et l'intensification de l'agriculture tout comme avec l'amélioration et l'élargissement des routes. La disparition des haies et des bandes boisées libéra une superficie considérable de terres agricoles et permit le remembrement de parcelles, permettant l'usage de machines agricoles plus grandes. A partir des années 1980, le ravinement accru et des inondations répétées ont révélé les conséquences dramatiques de l'agriculture intensive. Mais celle-ci se renforce encore et on continue à supprimer nombre de vieilles bandes boisées. (*Résumé fait par Hans Vanacker et traduit du néerlandais par Willy Devos*)